

Forord

Jeg fikk en telefon fra en advokat i USA som ønsket et råd. En surrogatmor i California skulle tvinges av oppdragsforeldrene til å ta abort fordi en ultralyd-undersøkelse av fosteret hadde avdekket en nakkefold og dermed vekket mistanke om Down syndrom. Kromosomprøver fra fostervannet var imidlertid normale. Men siden det likevel er en litt øket risiko for annen misdannelse, insisterte oppdragsforeldrene på abort. Svangerskapet var kommet til uke 23. Surrogatmoren ville ikke ta abort, men var redd foreldrene ville saksøke henne hvis hun ikke gjorde det og barnet fødes med en eller annen defekt. Nå ba advokaten meg om å anslå fosterets sjansje til å overleve ved 23 uker. Jeg sa at sjansjen for å overleve er stor og øker kraftig for hver dag.

Jeg får mange henvendelser av ulik art, men denne saken får jeg ikke så lett ut av hodet. Mange vil ha barn, og da kan surrogatmetoden være den eneste metoden for par eller enslige som er barnløse. Men når man betaler for det, mener mange at da skal sannelig barnet være lytefritt. Dette er akkurat den utviklingen jeg har fryktet i noen tiår. I ly av den bioteknologiske utviklingen er det blitt utviklet en biokapitalisme, en fertilitetsindustri hvor kjøp og salg av embryoer og fostre er blitt en milliardindustri. Samtidig ser vi en bruk-og-kast-mentalitet hvor embryoer og fostre testes før de får lov til å fødes. Er det mulig å tidfeste når denne utviklingen begynte, og hva som har satt oss i denne situasjonen?

De siste 45 årene, omtrent like lenge som jeg har fulgt med på

dette feltet, har utviklingen skjedd raskt. Teknologien og kapitalen styrer utviklingen, godt hjulpet av politikere som ofte ikke skjønner sammenhengen de står i. Men det har også skjedd med støtte fra aktivistgrupper som ensidig har stått på barrikadene med slagord om kvinners rettigheter. Jeg sier ikke at dette har vært unødvendig. Som gammel aktivist på den politiske venstresiden, har jeg aldri hatt vanskelig for å forstå at kvinner har vært undertrykket, og at deres frigjøring har vært nødvendig og bra. Men kanskje også kvinneaktivisme og frigjøring bør ha sine grenser, slik all frihetsutfoldelse i et samfunn må begrenses? Spørsmålene som avfeies som kvinnekamp, er gjerne svært kompliserte, med implikasjoner for hele samfunnet. Og bak disse kvinneaktivistenes slagord skjuler det seg nok flere motiver enn de fleste er klar over.

For å finne røttene til denne utviklingen må vi tilbake i tid, til lenge før dagens abort- og bioteknologi-debatt, som begynte for omtrent hundre år siden. Er det en sammenheng mellom dagens utvikling og mellomkrigs-generasjonenes eugenikksyn? Og når vi først begynner å grave i historien, er det fristende å gå enda lenger tilbake, til opplysningstidens rasisme og forsvar av slaveriet. Og før det, til menneskets trang til å eliminere syke og liv man anser som verdiløst. Kanskje vi rett og slett aner en gjennomgående holdning gjennom historien som kan oppsummeres med ordene «forakt for svakhet»? Og ikke bare forakt, men en redsel for at svake og mindre effektive mennesker skal sinke oss og gjøre livet til dem som regner seg som vellykkete, mindre verdt å leve. Går det rett og slett en rød tråd fra tidligere tiders praktisering av infanticid – drap av nyfødte og spedbarn som ikke var «perfekte» – via eugenikken, fosterdiagnostikk og abort? Finnes det en sammenheng mellom dette og vår tids satsing på kunstig intelligens og en stadig sterkere påvirkning fra utilitarister og transhumanister? Jeg er ikke den første som prøver å peke på slike sammenhenger. Bjørn Westlies bok *Drømmen om det perfekte menneske. Fra arvehygiene til genhygiene*, som kom ut i 1995, har vært en inspirasjon for meg.¹ Men mye har skjedd på de mer enn 25 årene siden den ble skrevet.

Denne boken begynte med at jeg ville skrive om abort, bioteknologi, fosterdiagnostikk og eutanasi. Helt fra min tid som medisinerstudent for snart 50 år siden, har jeg vært opptatt av disse spørsmålene og deltatt i den offentlige debatten. Jeg var en svært dedikert student fra jeg kom inn på medisinerstudiet i Oslo i 1967. Jeg kunne ikke tenke meg noe mer meningsfylt og nyttig enn å bli lege. Det var derfor en tung erkjennelse for meg da jeg på slutten av studietiden begynte å forstå at den medisinske utviklingen i seg selv kunne være en trussel mot menneskeverdet. Den viktigste delen av mitt yrkesaktive liv har vært som barnelege og spesielt arbeid med syke nyfødte, kombinert med å være professor og leder for landets største barnemedisinske forskningsinstitutt. I noen år var jeg også leder for Avdeling for kvinne- og barnehelse ved Oslo Universitetssykehus. Forskning har vært en bærebjelke i mitt liv. I 50 år har jeg vært dedikert til å bedre barns levevilkår, og jeg har vært så privilegert at jeg har fått være med på å drive igjennom noen av de største gjennombrudd i vår tid. En annen vanskelig erkjennelse for meg var derfor å forstå at forskning som på kort sikt gir fremskritt, i mange tilfeller kan føre til det motsatte over tid. Jeg er fortsatt en varm tilhenger av forskning, men jeg er blitt mer kritisk til hva vi betrakter som fremskritt.

Et annet aspekt som har opptatt meg, er hvordan den medisinske utviklingen også kan bidra til et mer autoritært samfunn. Enkeltmenneskets frihet blir redusert. Derfor har jeg også med et kapittel om samvittighetsfrihet i boken.

Mange kvinner har etter hvert tatt abort. Denne boken er ikke en anklage mot enkeltpersoner. Det er de prinsipielle aspektene jeg ønsker å belyse. Da abortdebatten kom på 1970-tallet, deltok mange av de gamle eugenikerne, skjult under paroler om kvinnens rettigheter. Jeg tror at eugeniske holdninger stikker dypt – kanskje i oss alle. Derfor er det viktig å sette søkelyset på dette. Jeg er også blitt mer klar over hvilket fundamentalt feilgrep det var å gjøre abortspørsmålet kun til et spørsmål om kvinnens rettigheter.

Jeg begynte å skrive på dette i mars 2020 da jeg satt på hjemmekontor under korona-pandemien. Manuskriptet vokste etter

hvert som jeg forsto at det kan være en sammenheng mellom abort, fosterdiagnostikk og eutanasi på den ene siden, og den teknologiske utviklingen med digitalisering, kunstig intelligens og transhumanisme på den andre. Jeg forsto også bedre hvordan utviklingen blir styrt av enorme kapitalinteresser, samtidig som både enkeltmenneskets verdi og vår kultur utfordres.

Oslo, mars 2022

Kapittel 1

Et tidlig engasjement – Morfar og krigen

Jeg skjønnte tidlig at livet kan være vanskelig, og at vi må være rausere med hverandre. Allerede som ung gutt tenkte jeg at det er viktig å identifisere ondskaper som er rundt oss og i oss. Det lærte jeg først og fremst ved å lytte til morfars fortellinger. Fra femårsalderen satt jeg på fanget hans i gyngestolen på arbeidsværelset hans. Morfar fortalte om barndommen i Åseral, en trang dal 80 kilometer nord for Mandal, hvor min oldefar var prest og oldemor drev den lokale skolen.

Morfar fortalte eventyr, men også fra tiden han var fange i den tyske konsentrasjonsleiren Sachsenhausen under andre verdenskrig. Han ble reddet ut på en dramatisk måte, og berget livet. Jeg skjønnte at på ett punkt må man sette foten ned for ondskaper, og at det kanskje bare er et fåtall mennesker som tør det når det virkelig gjelder.

En som faller inn under denne kategorien, er mannen som reddet morfar ut av konsentrasjonsleiren. Felix Kersten var Heinrich Himmlers livlege. Han var tysk-balter og ble født inn i en adelsfamilie i Estland. Under første verdenskrig mistet familien alt de eide. Kersten dro til Finland og studerte til fysioterapeut, samtidig som han ble finsk statsborger. På 1920-tallet etablerte han praksis i Berlin, og på grunn av noen følsomme hender opp-

arbeidet han seg snart en stor kundekrets. Han behandlet ikke bare overklassen i Berlin, men sosietetsfolk fra flere andre land, som prins Henrik av Nederland. Også Heinrich Himmler ble i 1939 hans pasient. Gestapolederen slet med sterke magesmerter, og Kerstens varme hender var det eneste som kunne drive vekk disse. Via Himmler ble Kersten lege og massør for mange av nazitoppene, også for utenriksministeren i Mussolinis regjering, grev Galeazzo Ciano.

Kersten var ingen nazist. Tvert om – han følte seg fanget i Tyskland og var helt avhengig av Himmlers nåde. Som hans terapeut kom han nært innpå sin pasient, og brukte enhver anledning til å legge inn et ord for forfulgte mennesker. Han reddet faktisk flere skandinaver og nederlendere fra dødsdom. Han fikk mange ut av konsentrasjonsleirer. Morfar var en av dem Kersten engasjerte seg for. Morfar var 58 år gammel og på full fart mot en sikker død i konsentrasjonsleiren da Kersten begynte å bearbeide Himmler for å få ham løslatt. I sin bok *Jeg var Himmlers lege* beskriver Kersten hvordan han reddet morfar:²

Professor Seip var blitt deportert til Tyskland og internert der. Jeg kom med en henstilling om hans frigivelse. Himmler var gunstig stemt. Men så blandet Kaltenbrunner³ seg opp i saken og fortalte Himmler at Seip var grepet i et forsøk på tyveri og derfor ikke kunne gjøre krav på noen mild behandling. Jeg ba dr. Brandt undersøke saken. Det gjorde han, og jeg fikk greie på sammenhengen. Seip hadde fått ordre om å losse gulrøtter i fangeleiren, og under dette hadde han stukket til seg et par gulrøtter. For denne «forbrytelsen» hadde han på vanlig måte fått pryl. Jeg meddelte Himmler dette. Han anbefalte på sin side en granskning, som bekreftet Kaltenbrunners opplysninger. Jeg grep da til en annen fremgangsmåte. Jeg fremholdt for Himmler at det var opprørene å pryle en mann av germansk rase – og Himmler hadde selv sagt at de skandinaviske folk hørte til den. Til slutt lyktes det meg etter megen diskusjon å få professor Seip løslatt under bevoktning og å utvirke visse privilegier for ham. Løslatelsen av

Seip vakte stor ergrelse hos Terboven, rikskommisæren for det besatte Norge. Terboven hevdet Seip burde ryddes av veien som en farlig person. Terboven hadde endog lagt en plan for å ta livet av Seip – han skulle skytes «under fluktforsøk». Da jeg fikk nyss om den nye faren som truet professoren, varslet jeg Himmler. Han ble ubehagelig berørt da jeg påny tok opp affæren Seip, og sa avvisende at «saken er sluttbehandlet». Da jeg dristet meg til å peke på den fare som Seip svevde i, og spurte hva Himmler ville gjøre hvis Terboven forsøkte å sette sin plan ut i livet, sa han etter noen nøling: «Hvis han prøver noe slikt, skal jeg hindre det.»

Det var helt riktig at Terboven var fiendtlig innstilt til min morfar. De hadde bare møttes en gang, i mai 1940, og da hadde morfar som universitetets rektor korrigeret Terbovens påstander om at studentene hadde laget politisk bråk på 17. mai. Denne korreksjonen fra morfars side bidro til Terbovens intense hat mot ham.⁴ «Vi må bli kvitt den seipske ånd», sa Terboven til biskop Eivind Berggrav. «Det blir ikke lett», repliserte Berggrav, «jeg har prøvet det i 35 år.» Han siktet til at han var gift med morfars søster, Katharine Seip. Berggrav var en mann som hadde ordet i sin makt. Ved en anledning ringte Quisling ham opphisset og sa inn i telefonen: «Det er Vidkun Quisling: forræder!» Berggrav svarte rolig: «Eivind Berggrav: biskop!»

Det var med fare for eget liv og sikkerhet antinazisten Kersten reddet mange skandinaver og nederlendere, også jøder, fra flere konsentrasjonsleirer. Han spilte en viktig, men glemt rolle for å få de hvite bussene på veien. De reddet 15 000 skandinaviske krigsfanger. I boken sin beskriver han hva slags menneske Himmler og en rekke andre nazitopper var. De var oftest nådeløse, men kunne ha mykere, nærmest sentimentale sider. Kersten skriver at Himmler var en hengiven ektemann og far.⁵ Disse menneskene foraktet svakhet og sykdom, samtidig som de selv var både nevrotiske, redde og engstelige for mange ting, ikke minst for sykdom og kanskje dermed egen svakhet. Nazistene avskydde demokratiet og foraktet kristendommens lære om tilgivelse og nåde. Som filosofen Harald

Ofstad har fremhevet, tenker også jeg at det egentlig er denne forakten for svakhet som er nazismens kjerne.⁶ Da forstår en at nazismen ikke nødvendigvis er bundet til et spesielt parti eller en bestemt bevegelse, den er ikke nødvendigvis knyttet til demonstranter med lærstøvler, løftede knyttnever og nazisymboler, men kan leve i beste velgående uten ytre symboler. *I økende grad rangerer vi mennesker som mer eller mindre verdifulle; elitemennesker og mindreverdige*, skriver Ofstad. Det er vår oppgave å skape et samfunn som kontrollerer disse kreftene i oss og rundt oss.

Men bildet er ikke helt entydig. Karl Brandt (1904–1946) var Hitlers livlege og ble hovedansvarlig for nazistenes eutanasi-program, som startet i 1939. Han ble beskrevet, også av sine motstandere, som en idealistisk og redelig mann. I 1932 tenkte han for eksempel alvorlig på å slutte seg til Albert Schweitzer som misjonslege i franske Kongo. Det var praktiske grunner til at det ikke ble noe av. Ved en tilfeldighet ble han Hitlers livlege og opparbeidet seg stor tillit hos ham. Brandt var kultivert og pliktoppfyllende, og ville uten tvil ha kommet langt hvis han hadde vært lege i dagens samfunn. Han kan være et eksempel på hvordan lojalitet, kombinert med ambisjoner, kan drive et menneske til de mest grusomme handlinger. På cellen under Nürnberg-rettssaken i 1946 mot ham og 22 andre nazileger, skrev han notater, og det fremgår av disse at helt til dødsdommen hans ble fullbyrdet, fastholdt han at hans medvirkning til eutanasi-programmet kun var et ønske om å utøve medlidenhet overfor mennesker som hadde så sterke lidelser at deres liv etter hans mening ikke var verdt å leve.⁷

Vi skal være ytterst forsiktige med å sammenligne noen av vår tids overgrep med nazismens grusomheter mellom 1933 og 1945. Men vi må holde opp muligheten, for å unngå at slike grusomheter rammer oss på nytt. Vi kan alle bli medskyldige. Derfor må denne muligheten stå der som en grense vi aldri må forsere, ja, aldri nærme oss engang. Samtidig må vi vite at det går an å komme dit.

Forskning og overgrep

Kan forskning føre til overgrep mot mennesket? Ja selvfølgelig, bare tenk på atombomben. Men kan medisinsk forskning gjøre det? Kort etter at jeg var ferdig med medisinstudiet, skrev jeg artikkelen «Den medisinske utviklingen – en trussel mot menneskeverdet?»⁸ Jeg tenkte først og fremst på den genetiske og bioteknologiske utviklingen. Jeg forsto at disse områdene med alle sine fremskritt, også kunne gjøre skade. Hvordan kan vi ta vare på det gode, samtidig som vi siler ut det negative? Hvordan finner vi den rette balansen mellom de gode fremskrittene innen genetik, fostermedisin og bioteknologi, samtidig som vi demmer opp for det som truer den enkelte, og til sist hele samfunnet og kulturen? Det skal vi se nærmere på i denne boken.